

“EZ YAQOB TILERMENÎ”: HÊLANGEYEK LI DOR VEGÊRAN Û LÎSTIKA EDEBÎ

Hêlange romana dawîn a Yaqob Tilermenî ye ku 2016an çap bûye. Yaqob Tilermenî di nivîseke xwe de wateya “*hêlange*”yê di nav kevanekê de wekî “gerîna li ser berateyan a teyrên goştxwir” dîyar kirîye û ev peyv ji bo nîşandanên wekî zilm, mêtinkarî û komkujîyên dewleta Tirkîyeyê bi kar anîye.¹ Di romanê de jî tenê carekê ev nav derbas bûye wekî “*hêlangêh*”ê ku di van wateyên jorîn de hatîye bikaranîn “*Zerîpoş li dora mirovên civîyayî weke hêlangêha teyrên li ser berateyan digerîyan û dixwestin mirovan di hewşan xin.*”² Jixwe di *Hêlangeyê* de, Komkujîya Eleqemşê, pevçûnên navbera kurdan û hêzên dewletê û asîmîlasyona li ser kurdan palpişt in ji bo van wateyan. Di vê nivîsarê de me *Hêlangeya* Yaqob Tilermenî di çarçoveya vegêrannasî û hin lîstikên edebî yên wekî kitêb û nivîskarên xeyalî, şewazî û dîtînî, hebûna nivîskarê romanê wekî karakterekî di romanê de û yên wekî semboli nîşan daye. Ji ber ku ev nivîsar wekî sparteka dersa edebîyata kurdî ya modern a lîsansê hatîye amadekirin, di destnîşankirinên hin taybetîyên vegêrannasîyê de me bi gelemperî pala xwe daye du kitêbên dersê yên Vegêrannasîyê: *Anlatîbilim* (Vegêrannasî) ya Manfred Jahn û *Destpêkek ji bo Zanista Edebîyata Modern* a Remezan Alan. Lê ji bo zelalkirina mijarê pêdivî pê heye ku em serê ewil naverok û rûdana romanê derpêş bikin.

1 Tilermenî, Yaqob (28.5.2015). “Hêlangeya Sedsala 21’ê a li ser kurdan”. <http://diyarname.com/news.php?Idx=15417> Têketin: 11.04.2017

2 Tilermenî, Yaqob. *Hêlange*, Lîs, 2016, Dîyarbekir. r. 208.

Selman û Sînemxan piştî bihevrebûneke pênc salan biryar didin ku ji bo demekê ji hev veqetin. Selman ji bo projeyeke zanîngehê berê xwe dide Cizîrê. Ew di maweya mayîna xwe ya li Cizîrê de her roj rastî Memduh tê ku wî wekî Reşê Şevê bi nav dike. Memduh her cara ku derdikeve pêşîya wî qala komkujîyekê dike ku jê filitîye. Pê re pê re em ji Memduh hîn dibin ku ji komkujîya Eleqemşê rizgar bûye tevî Pîra Torê û jineke din. Li vî bajarî Selman keçeke bi navê Bêrîvan nas dike. Piştî ku têkiliya Selman bi Bêrîvan û hevalên wê re geş dibe, şevêkê gava Selman ji odeya xwe ya otelê derdikeve, du kes wî dixin erebeyê û direvînin. Li ser rêya Nisêbînê, li ber bîra gundê Basîsikê wî peya dikin, gefan lê dixwin ku Cizîrê bit-erikîne ji ber ku bi du kesên talûke re (mebest jê Bêrîvan û hevalê wî) digere. Ew her du zilam telefona wî diavêjin bîrê û wî bi tenê dihêlin. Selman diçe navenda ewlekarîyê û gilîyê wan zilaman dike. Lê Selman her tim tê şopandin. Rojekê polis digirin ser kafeyê û tevî Selman, neh hevalên din jî desteser dikin. Çavê Selman tê girêdan. Gava çavê wî vedikin, dibîne ku li gundê Basîsikê ye û ew zilamên berê li ber serê wî ne. Mîameleyeke xirab bi Selman dikin û Selman ji ser hişê xwe diçe.

Sînemxan jî piştî Selman û bêyî xebera wî diçe Hatayê. Li otelekê bi cih dibe. Di wî wextî de kesekî bi navê Elî nas dike. Hevaltîyek di navbera her duyan de çêdibe. Rojekê gava ku bi Elî re digerin, Elî jê re qala xewneke xwe dike ku hey dengên “agir vemirînin û ba bifetîsînî” bihistîye û çend car berê jî ev xewn dîtîye û navê wî jî Memduh bûye. (Piştî çend rojan gava ku ew diçin gundekî ermenîyan û Elî li wir ji ser hişê xwe diçe, em fêm dikin ku ew di xewna xwe de komkujîya Eleqemşê dibîne di bedena Memduh de. Li gor Elî ev koça gîyan (*reenkarnasyon*) e û Xwedê Sînemxan ji wî re şandîye. Ji ber ku Elî Xesîbî nusayrî ye, li gor bawerîya wan reenkarnasyon heye.) Di wê hîne de hin meriv didin pey Elî, bi hev re baz didin, Sînemxan derbasî avahîyeke bi navê “Pisporê nexweşîyên çerm û zayendî – Heydo Kerîm” dibe. Elî bi alîyekî din de direve. Elî ji ber ku dil berdaye keça şêxekî mezheba xwe û bi pêgirtîyan re ketîye heft û heştan, ji mezhebê hatiye qewirandin û pêgirtîyên mezhebê li derfetê digerin ku wî bikujin ku ew meriv jî ew in. Sibehekê bi hev re derdikevin gerê û diçin wî gundê ermenîyan û ji wir diçin cihekî din. Li wî cihî Heydo Kerîm dibînin. Heydo Kerîm nivîskarê cem xwe dide naskirin ku navê wî Yaqob Tilermenî ye. Bi şev li otelê têkilîyeke cînsî ya Sînemxan û Elî çêdibe. Sibeha din Elî tê kuştin. Sînemxan êdî naxwaze li Hatayê bimîne. Gava ku hîn dibe Selman çûye Cizîrê, biryar dide ku biçe Cizîrê.

Sînemxan gava tê Cizîrê, wextê kontrolkirina nasnameyan rastî Yaqob Tilermenî tê. Dû re, piştî ku ji hev vediqetin, di navbera pevçûna ciwan û polîsan de dimîne û di nav vê pevçûnê de ji ser hişê xwe diçe. Sînemxan gava ku şîyar dibe, xwe li mala keçine Cizîrê dibîne. Sînemxan li Cizîrê piranî bi van keçan re ye, bi wan re tev li meşan dibe û çend caran rastî Yaqob Tilermenî tê. Piştî demekê, di twitterê de peyamek ji

Selman bo wê tê ku gotiye bila lê negere ji ber ku berê xwe daye jîyaneke azad. Dilê Sînemxan dikeve cih. Piştîre bi çend hevalên jin re li Dibistana Melayê Cizîrî dest bi xebatê dike. Rojekê Yaqob Tilermenî tê serdana dibistanê û ji wan re qal dike ku romanekê dinivîse û şûnwarên romanê jî Cizîr e. Dû re ew û Sînemxan diçin li nav bajêr digerin û em ji Yaqob hîn dibin ku Selman û neh kesên din xistine girtûgehê. Gava ku dibînin erebeya polîsan wan dişopîne, ji bo ku xwe ji wan vedizin, hema rasterast berê xwe didin avahîya Dibistana Bilind û dikevin odeya hîndekarekî dîrokê. Ji ber ku naxwazin qala polîsan bikin, Yaqob ji hîndekar re qala romana xwe dike û helbestekê dixwîne ku paşê em ê bi berfirehî behsa vê helbestê bikin ka hela çima eleqeya wê bi binyad û şêwaza romanê û komkujîya Eleqemşê re heye.

Eleqemş gundekî Hezexê ye. Komkujîya Eleqemşê heta niha jî nehatîye zelalkirin û xeyn ji serpêhatîyeke Cegerxwîn, du helbestên wî, çavdêrîyên şexsî û hin stranên gelêrî û berhemên edebî pê ve tu çavkanî li ser vê komkujîyê li ber dest nînin. Piranîya çavkanîyan xwe dispêrin jînenîgarîya Cegerxwîn ku beşeke wê li ser vê komkujîyê ye. Wekî ku em ji xebata Fuadê Bacinî jî fêm dikin, xeyn ji hin xalên hevpar, lihevkirîneke giştî ya gelê ve herêmê li ser vê komkujîyê tune ye û çend nêrînên cuda hene. Komkujîya Eleqemşê herwiha bi navê Şewata Eleqemşê, sala Eleqemşê, fermana Eleqemşê jî tê binavkirin.³

Cegerxwîn navê beşa jînenîgarîya xwe ya bi vê re eleqedar kirîye “Serhildana Eleqemşê” û di vê çarçoveyê de qal kirîye. Gava ku Komkujîya Eleqemşê diqewime, Cegerxwîn li Binxetê feqî ye. Li gor wî, piştî serhildana Şêx Seîd, di 1926an de, qumandarê cendermeyê yê Nisêbînê dişîne pey Haco Axa yê serokê Hevêrkan û jê daxwaz dike ku ji warê xwe koç bikin welatên Anadolîyê. Haco Axa nîyeta xirab a qumandar fêm dike, şevêkê qumandarê qereqolê û hevalên wî dîl digire û piştîre bi gelek Hevêrkîyan re derbasî Binxetê dibe. Li ser vê yekê qumandarên ser sînor xeber ji Hevêrkîyan re dişînin ku kî ji Binxetê vegere dê bê bexşandin. Gelek însan bawer dikin û vedigerin. Kesên ku vedigerin li gundê Eleqemşê tên berhevkirin, mêr tên gulebarankirin û jin û zarokên şewitandin û herî dawî hemû tên singokirin. Keseke ku ji vê komkujîyê jî xelas dibe Pîra Torê ye ku derbasî Binxetê dibe û Cegerxwîn çîroka vê komkujîyê ji wê dibihîse. Li gor Pîra Torê ji 1430 kesên komkujîyê tenê ew rizgar bûye.⁴ Helbestên Cegerxwîn ên bi navê “Pîra Torê” û “Aleqemşê” li ser vê mijarê ne.

3 Bacinî, Fuadê. “Komkujîyek li ser Xetê: Komkujîya Eleqemşê û Rengvedana Wê di Wêjeyê de”. *Wêje û Rexne* 3, 2014, rr. 257-265.

4 Cegerxwîn. *Hayat Hikâyem*, Werger: Gazi Fincan, Evrensel Basım Yayın, 2003, Stenbol, rr. 167-175.

Di *Hêlangeyê* de, em dibînin ku çavkanîyeke sereke ya li ser vê komkujîyê jînenîgarîya Cegerxwîn e. Memduh ji Selman re qal dike ku ew, Pîra Torê û jineke bi navê Zeryê ji vê komkujîyê xilas bûne û çawa ew û Pîra Torê çûne gundekî û li nav gundî û feqeyan rûniştine û çawa feqeyek ji nav wan ji Pîra Torê pirs kirîye ka çima şopa xwînê li nav pişta wê heye û çawa Pîra Torê behsa komkujîyê kirîye û çî ji wî feqeyî re gotîye. Tiştê ku Pîra Torê behs dike, heman tişt in ku di paragrafa jorîn de derbas dibin. Memduh nizane ku ev feqî Şêxmûs ango Cegerxwîn bi xwe ye, lê Selman dizane, ji ber ku heman çîrokê di *Jînenîgarîya Min a Cegerxwîn* de xwendîye û ji Memduh re helbesta “Pîra Torê” dixwîne.⁵ Hêjayî gotinê ye ku em bibêjin Selman dixwaze teza xwe li ser Bûyera Şewata Eleqemşê (ew wisa dibêje) binivîse û gelekî li ser vê komkujîyê xebitîye.⁶ Ew xewnên Elî jî didîtin, dengê “Agir vemirînin, ba bixeniqînin” û şewat û gullebarandina ji alîyê leşkeran û koçkirina gîyanê wî di nav bedena kesekî bi navê Memduh de her îşaretek e li ser vê komkujîyê, lê ew nizanin ku ev xewn îşaretî vê komkujîyê dike.⁷

Hasan Kaya di nivîsa xwe de behsa bîranîneke xwe dike û dibêje gava ku ew zarok bû derwêşan bi erbaneya xwe stranek li ser vê komkujîyê digot ku malikek jê ev e: “*Wan wehşan kurên wehşan / Agir berdane laşan.*” (“Qetlîama Eleqemşê”) Helbesta ku Yaqob Tilermenî di dawîya romanê de ji hîndekarê Dibistana Bilind re dixwîne, gotinên vê stranê ne ku malikek jê ji ev e.⁸

Hêlange ji “...م û ع û س...” a beşa girîzgehê, binbeşên wê yên wekî “B ~~A~~”, “~~A~~GIR”, “B~~A~~GIR” û beşên din ên wekî “Tîpa م: Memduh”, “Tîpa ع: ‘Elî” û “Tîpa س: Selman” pêk tê. Di beşa “B~~A~~” de behsa Sînemxan (li Hatayê ye) û di beşa “~~A~~GIR” de behsa Selman (li Cizîrê ye) tê kirin. Her du jî di nameyên xwe de qal dikin ku dixwazin bangeşîyên “agir vemirînin, ba bixeniqînin” parve bikin. Vegêrê beşa girîzgehê nivîskarêkî zimmî ye ango li gor ku Wayne C. Booth ji Dowden vediguhêze, nivîskarê zimmî kesayetê duyem ê nivîskar e⁹, û cihê wî di navbera vegêr û nivîskarî de ye. Gelo meriv dikare bibêje nivîskarê zimmî di heman demê de Yaqob Tilermenî yê karakter bi xwe ye, ne ku Yaqob Tilermenî yê nivîskar?! Çêdibe, ji ber ku Yaqob Tilermenî yê karakter bi xwe dixwaze romana *Hêlangeyê* binivîse û dinivîse jî (di beşa girîzgehê de) lê em nizanin ka dawî li vê romana xwe anî an na. Sînemxan gava ku bi Elî

5 Tilermenî. *H.b.*, rr. 45-47.

6 Tilermenî. *H.b.*, r. 50.

7 Tilermenî. *H.b.*, rr. 153-4.

8 Bacinî. rr. 223-224.

9 Booth, Wayne C. *Kurmacanî Retoriği*, Werger: Bülent O. Doğan, Metis, 2012, Stenbol, r. 81.

re rastî Heydo Kerîm û Yaqob Tilermenî tê, Yaqob jê re dibêje: “*Te baş nas dikim. Ew qasî ji nêz ve te nas dikim, dizanim hûn ê bîskek dinê bi kû de biçin û çî bijîn.*”¹⁰ Gava ku ji hev vediqetin jî, Yaqob wê hembêz dike û dibêje: “*Li xwe baş miqate be! Em ê dîsa hevdu bibînin.*” Ev çawa çêdibe? Ev îhlal e, îhlaleke mezin e, îhlalkirineke ku Gerard Genette jê re dibêje *metalepsis* ango îhlalkirina radeyê. Yek ji xala *metalepsîsê* jî ew e ku karakter bi nivîskarê xwe re dikeve nav peywendîyeke dualî.¹¹ Em vegerin ser vegêrên xwe yên din. Vegêrê beşa “Tîpa م: Memduh”, Selman e; vegêra “Tîpa ع: ‘Elî” û “Tîpa س: Selman” jî Sînemxan e. Nexwe em dikarin bibêjin bi van vegêrên guhêrbar re zîqbûna guhêrbar (*variable focalization/değişen odaklanma*) derdikeve holê. Gava diyarde û rûdanên vegêranê ji aliyê gelek zîqeran ve bînan qisetkirin, zîqbûna guhêrbar pêk tê.¹² Bi gotîneke din, gava ku berhemek ji çend vegêrên cuda pêk bê, di berhemê de zîqbûneke guhêrbar li dar e.

Hêlance xwedî vegêrên vekirî, vegêrên pênebawer, vegêrana homodiegetik e. Vegêrên vekirî ne, ji ber ku vegêrê vekirî bi şexsê yekem qise dike (beşa girîzgehê bi şexsê sêyem e, wate vegêrê îlahî), xîtabî gûhdaran dike, nirxandin û îfadeyên şexsî û hestyarî bi kar tîne.¹³ Vegêrên pênebawer in, ji ber ku vegêr hem çîrokê qise dikin û hem jî li ser çîrokê şirove dikin, tew di ser de xwedî agahiyên kêman in û tev li bûyerê dibin.¹⁴ Sînemxan û Selman nimûneyên baş in ji bo vê vegêranê, ji ber ku hem vegêrên çîrokê ne û hem jî şirovekarên wê, hem agahiyên wan kêman in li ser aliyê dîyê çîrokê û di heman demê de parçeyek in ji çîrokê. Vegêrana homodiegetik e, ji ber ku di vê vegêranê de vegêrên çîrokekê di heman demê de karakterên wê çîrokê ne jî.¹⁵ Sînemxan û Selman hem vegêr û hem jî karakter in. Ji ber ku *Hêlance* xwedî vegêraneke homodiegetik e, bêguman ev vegêran di heman demê de dibe vegêrana şexsê yekem û vegêrana hemdem jî. Xeyn ji beşa girîzgehê (ku vegêrana îlahî ye), beşên din xwedî vegêrana şexsê yekem in. Ji ber ku hem vegêr e, hem karakter e û hem jî bi cînava kesê yekem diaxive. Vegêrana hemdem (*eşzamanlı anlatma/simultaneous*) e, ji ber ku vegêr gava ku çîroka xwe vedigêre di heman demê de tev li bûyerên çîrokê dibe.¹⁶ Selman û Sînemxan gava ku çîroka xwe vedigêrin, heman demê wê çîrokê dijîn û rê li ber bûyeran vedikin.

10 Tilermenî. *H.b.*, r. 156.

11 Jahn, Manfred. *Anlaubilim*, Werger: Bahar Derviřcemalođlu, Dergâh, 2015, Stenbol, r. 54.

12 Alan, Remezan. *Destpêkek ji bo Zanista Edebîyata Modern*, Peywend, 2015, Stenbol, r. 121.

13 Jahn. *H.b.*, rr. 63-4.

14 Jahn. *H.b.*, r. 116.

15 Jahn. *H.b.*, r. 65.

16 Jahn. *H.b.*, r. 80.

Hêlange ji alîyê şîûra zimanî ve romaneke monolojîk ango yekdeng e. Em çima vê yekê dibêjin? Ji ber ku, “*ger di vegêranekê de hemû deng bişibin hev, yanê bikaranîna ziman a karakteran, ferhenga wan a peyvan eynî an nêzîkî hev be, navê vê taybetîyê yekdengî (monologism) ye*”.¹⁷ Selmanê ku ereb e lê dû re hînî kurdî bûye, çima bi qasî nivîskar Yaqob Tilermenî yê karakter bi kurdîyeke baş diaxive? Çima Sînemxana kurdînezan ti carî peyv û qalibên tirkî bi kar nayîne? Çima karakterên Cizîrî bi xwe nadin hisandin ku bi rastî jî Botî ne? Çima li Hatayê dengê *Erebesk* an jî *Alaturka* ber bi guhê me nakeve? Çima her tim di vegêranê de kurdîyeke tekûz li dar e? Ma gelo dinyayek heye û tê de her kes bi heman şêwaz, devok û ferhengê diaxive? Na. Ev pirs berê me dide *heteroglossiayê* (zimanên din). Li gor Mikhail Bakhtin, romanek lazim e ji dengên cuda pêk bê; roman ne sîstema ziman lêbelê sîstema zimanan e; roman divê dakeve binîya tebeqeya zimanan û heteroglossiaya civakî û curbicurîya dengên şexsî derxe holê; heteroglossia li dijî zimanê unîter-îdeolojîk-standart-fermî ye lê dîsa jî pexşannûsek van asoyên çandî yên civakî-îdeolojîk tev li xebatên xwe dike, muxalîf e, tinazan dike; ziman di nav cîhaneke zimanên bîyanî de tê pîvandî; di zimanê edebî de, peyv ji curbicurîyeke armançwarî vediguhere cubicurîyeke zimanî, loma di encamê de ne tenê zimanek lê dîyaloga zimanan derdikeve holê.¹⁸ Kurt û kurmancî, heteroglossia deng û zimanên hemû şexs, çîn û civatan dihewîne. Tevî ku ev roman ji ber dîyalojîzma (pirdengî) xwe ya fikrî ji mêj ve amade bûn bibin parçeyek ji dîyalojîzma zimanî, lê di nav monolojîzmê de curbicurîya dengê wan hatîye kêmkirin.

Demên vegêrana romanê diguherin. Di beşa “...م û ع û س...” de, dema borî “Bi kelecaneke nedîtî dinivîsand”; di beşa “Tîpa م: Memduh” de, dema niha “Ez vê carê berê xwe didim alîyê destpêka bajêr”; di beşa “Tîpa ع: ‘Elî” de, dema borî “Mirovê xerîb hevserê min anîbû bîra min.”; û di beşa “Tîpa س: Selman” de, dema borî “Ez li ser bihîstina navê wê hinekî aram bûm” serdest e. Lê carinan di van beşan de dema serdest diguhere ku Manfred Jahn ji vê rewşê re dibêje “guherîna dema lêkerê”. Di vê guherînê de, dema lêkeran a serdest cihê xwe ji demeke din a lêkeran re dihêle.¹⁹ Di beşa “Tîpa16

: Memduh” de, ku dema serdest dema niha ye, dema niha “*Ez cara dawîn li Bêserî dînihêrim û ber bi mizgeftê ve dimeşim*” carê diguhere û dibe dema borî “*Ez dibêjim qey bi bişirîna min re Bêserî jî dibişirî*”. Dema çîroka vegêranê piştî 2010an e û dîyar e ku bûyerên çîrokê di van salên dawî de qewimîne. Ji ber ku em ji behsa Dibistana Melayê Cizîrî, eciqî-

17 Alan. *H.b.*, r. 120.

18 Bakhtin, Mikhail. *Karnavaldan Romana*, Amadekar: Sibel Irzik, Werger: Cem Soyemir, Ayrıntı, 2001, Stenbol. rr. 36-79.

19 Tilermenî. *H.b.*, r. 96.

na kesekî di bin zerîpoşê de, kovara hevalên Bêrîvanê û rojîyê fêm dikin. Bûyerên romanê di havînê de diqewimin ku meha rojîyê ye.

Mekanê gotarê û mekanê çîrokê du têgehên cuda ne. Mekanê gotarê, mekanê halê hazir ê vegêr e, yanî birîtî ye ji hemû mekanên vegêranê û mekanê çîrokê jî hemû mekanên çîrokê yên xwedî kiryar digire nav xwe.²⁰ Ji ber ku *Hêlange* xwedî vegêrana hemdem e, beşa girîzgehê ne tê de, mekanê çîrokê û mekanê gotarê eynî ye. Di beşa ewil de, vegêrê me anku nivîskarê zimnî, li cihekî ye (ku dîyar e odeya nivîsînê ye) ku karê xwe yê nivîsînê dike, du wêneyan dide ber hev û dixwaze ji wan serencamekê derxe. Ev cih, mekanê gotarê ye. Mekanên din ên çîrok û gotarê Cizîr û Hatay e.

Di *Hêlangeyê* de karakterîzasyoneke vekirî heye. Karakterîzasyona vekirî piranî jî îfadeyên şayesandinê yên wekî nirxandin, şexsîkirin, senifandin û pênasekirina kesan pêk tê.²¹ “*Bi kelecaneke nedîtî dinivîsand.*”²² Di vê hevokê de “kelecane” û “nedîtî” jî nirxandin û pênasekirineke şexsî pêk tê û rê li ber karakterîzasyoneke vekirî vedike. “*Çi rasthatinî bû ez dîsa li wî Nivîskarê mirûztehl rast hatim.*”²³ Ev gotina Sînemxan e ku ji bo Yaqob Tilermenî dibêje. Di gotina wê de her dîsa şayesandin, nirxandin, şexsîkirin, senifandin û pênasekirina kesekî heye. Ji ber ku gotina “mirûztehl” gotineke subjektîf e û ne qethî ye, tiştêkî ku li gor kesekî mirûztehl be dibe ku li gor kesekî din ne mirûztehl be. Ji van nimûneyan jî meriv fêm dike ku karakterîzasyona vekirî li ser alîyê “çawanî”yê disekine.

Balkêşîyeke *Hêlangeyê* jî ew e ku tê de gelek listikên edebî hene. Yek ji van listikan jî bi hin kitêb û nivîskarên kitêban re çêbûye. Beşa destpêkê ne tê de, di hemû binbeşên romanê de navê kitêbekê û nivîskarê wê hatîye dayîn û îqtibasek ji kitêbê hatîye kirin ji alîyê vegêr ve. Di binbeşa ewil a beşan de, kitêb û nivîskar û îqtibas wekî epîgrafekê di destpêka binbeşê de hatîye dayîn û di beşên din de, di nava binbeşan de hatîye dayîn. Îqtibas wekî du sê hevokan piranî tê bîra vegêr û wiha tê veguhastin, carinan vegêr îqtibasekê ji wê kitêbê dixwîne, carekê li kêleka wê kitêbê li şûna îqtibasê çend hevokên vegêr bi xwe tèn nivîsandin û carekê jî îqtibasek ji kitêbekê tê dayîn ku vegêr bi xwe dixwaze wê kitêbê binivîse –wekî mînak “Kitêba Mirovên Wenda” ku Sînemxan difikire rojekê bi navê Sînemxana Cizîrî binivîse.²⁴ Tiştê ku kitêb-nivîskar-îqti-

20 Jahn. *H.b.*, r. 107.

21 Jahn. *H.b.*, r. 114.

22 Tilermenî. *H.b.*, r. 7.

23 Tilermenî. *H.b.*, r. 187.

24 Tilermenî. *H.b.*, r. 214.

bas dike lîstik bêguman ne nav û gotin e lê lihevanîn û çêkirineke xeyalî ya nivîskar e. Hemû kitêb, nivîskarê kitêbê û îqtibas hatine lihevanîn û çêkirin û di esasê xwe de ne nivîskarên wiha, ne kitêbên wiha û ne jî gotinên wiha ên kitêbê hene. Di seranserê romanê de navê çardeh-panzdeh kitêban hatîye dayîn ku hemû jî bi gotina “Kitêba” dest pê dikin. Hemû îqtibasên hatine dayîn pîranî bi navê kitêb û nivîskar û bi naveroke beşê re jî li hev dikin. “Kitêba Koça Gîyên” ku di sê beşan de derbas dibe, nivîskarê wê du caran wekî “Michael Lanzo” û carekê jî wekî “Dilberd Lawazko” hatîye nîşandan. Îhtimal e ku ev şaşî jî lîstik be, lê ihtimal e jî ku şaşîyeke redaksîyonê hatibe kirin di navê nivîskar de, ji ber ku naveroka îqtibasê jî li ser koça gîyan e. Xeyn jî vê kitêbê, navê kitêbên din tenê carekê hatine dayîn. Hin nav ji wan ev in: Kubat Rasgoy – Kitêba Dîroka Rasteqînîyê; Guncan Mewtî- *Kitêba Bîrên Asîtan*; Yaser Eleqemşî – *Kitêba Nenivîsandî*; Laşa Herbor – *Kitêba Man û Nemana Gewdeyê me*; Germo Dinêserî – *Kitêba Dereke...*

Lîstikeke din jî şêwazî û dîtîni ye. Nivîskar di hevokekê de tiştekî ku qal kirîye bi awayekî dîtîni di şêweya hevokê de nîşanî me daye. “Digel ku peyvyan ling diavêtin ber hevdu û nedihîştin li dû hevdu rêz bibin jî, wî bi hewleke xurttir dixwest barê xwe dîne û karê xwe yê nivîsînê bidomîne.²⁵” Nivîskar jî bo ku nîşanî me bide ku peyv bi rastî jî ling diavêjin ber hevdu û rê li ber hev digirin, valahîya navbera peyvyan tengtir kirîye û wiha nivîsîye/nîşan daye: “*Digel ku peyvyanlingdiavêtinber hevdu û nedihîştin li dû hevdu rêz bibin jî, wî bi hewleke xurttir dixwest barê xwe dîne û karê xwe yê nivîsînê bidomîne.*” Her wekî ku xuya dike, valahîya navbera “digel ku peyvyan ling diavêtin ber hevdu” hatîye tengkirin û ji qewlê Rexneya Nû (New Criticism) “yekîtîyeke organîk” pêk anîye. (Tevî ku Rexneya Nû teorîyeke helbestê ye û ev têgeh jî ji bo helbestê hatîye gotin, hêja ye ku ji alîyê wateyê ve meriv ji bo pexşanê jî bibêje.) Yekîtîya organîk, yekîtîya dirûv û mijarê ye. Li gor rexnegirên vê teorîyê, mijarek divê li gor mebest û şêwazekê reng bigire.²⁶

Beşa destpêkê ne tê de, di nava hemû binbeşan de çend risteyên helbestê tên dayîn ku tenê di dawîya romanê de meriv fêm dike ji bo çî ew riste di romanê de cih digirin. Em dikarin wekî bêhnvedanekê li van risteyan binihêrin ku rasterast eleqeya wan bi wê binbeşê re tune ye û piştî wan risteyan sehne anku *focus* çîrokê diguhere û guhestinek ber bi bûyereke dîtir a çîrokê çêdibe. Di herî dawîya çîrokê de, gava ku Yaqob Tilermenî ji berîka xwe lînûskeke derdixe û ji hîndeke Dîbistana Bilind re gotinên helbest an jî stranekê dixwîne, êdî her tişt eşkere dibe û tê fêmkirin ku ew risteyên nava beşan risteyên vê helbestê

25 Tilermenî. *H.b.*, r. 7.

26 Alan. *H.b.*, r. 174.

ne û nivîskar serî li listikeke edebî ya binyadî daye.²⁷ Ew gotinên helbes-tê jî ji bo Komkujiya Eleqemşê hatîye gotin.

Bi avakirina karakterê bi navê *Yaqob Tilermenî* rengînîyeke din tev li romanê bûye. Yaqob Tilermenî di heman demê de navê nivîskarê romanê ye. Yaqob Tilermenî, Yaqob Tilermenî yê nivîskar tev li çîrokê kirîye, lê bi şertê ku wekî karakterekî tev bigere û mesafeyek di navbera wan de hebe. Erê navê nivîskarê *Hêlangeyê* jî û karakterê *Hêlangeyê* jî Yaqob Tilermenî ye, erê herdu jî nivîskar in, herdu jî nivîskarê romana *Kitimê* ne û herdu jî ku bi temamî bişibin hev jî, çênabe ku em bibêjin heman kes in. Yaqob Tilermenî yê nivîskarê *Hêlangeyê* kesekî rasteqîn e, li vê dinyayê ye, lê Yaqob Tilermenî yê karakter kesekî afirandî ye û di “dinya”ya *Hêlangeyê* de nivîskarîya xwe berdewam dike. Îhtimalen nivîskarê vê romanê xwestîye bi çavekî sêyem î ji derve li xwe binêre û nîşan bide ka çawa tesîr û beşdarîyeke wî heye li ser rûdan û karakterên romanê lewma hewcehî bi hebûna Yaqob Tilermenî yê karakter dîtîye. Lê hebûna karakterekî wisa ji midaxeleya nivîskar bêtir wekî beşdarîya nivîskar ya wekî karakterekî tê fêmkirin. Mînaekeke wiha em di *Muzexaneyaya Masumîyetê* ya Orhan Pamuk de dibînin ku di dawîya romanê de xortekî bi navê Orhan Pamuk tev li çîrokê dibe û em tê derdixin ku *Muzexaneyaya Masumîyetê* jî aliyê vî xortî ve tê/hatîye nivîsandin. Bi dorê em lê binihêrin ka Yaqob Tilermenî û berhemên xwe kartêkerîyeke çawa li çîrokê kirine.

Selman gava ku li Cizîrê diçe pirtûk-kafeyê, rasterast çav bi *Kitima* romana Yaqob Tilermenî dikeve ku ji bo wî yekem romana kurdî ye ku xwendîye; bi rathatinî cihêkî ji kitêbê dixwîne û di bin tesîra gotinên karakterê *Kitimê* de dimîne.²⁸ Gava ku polîs digirin ser pirtûk-kafeyê, refikên pirtûkxaneyê tînin xwarê û tevî Selman neh kesên din jî desteser dikin û dibin, Selman *Kitimê* li erdê dibîne ku ji aliyê polîsan ve hatîye çirandin.²⁹ Sînemxan gava ku bi Elî re diçe gundekî Hatayê, kesekî li cem Heydo Kerîm dibîne ku ev kes Yaqob Tilermenî ye; Sînemxan vî navî berê bi xêra Selman nas kirîye û dû re wî di çend bernameyên kurdî de jî dibîne. Gava ku tê Cizîrê jî rastî wî tê di nav polîsan de û heta dawîya romanê jî her rastî hev tî.

[Sînemxan:] Awirên wî yên fêlbaz ên mirov dikarîbû bi hêsanî jê bixwenda ku der barê van serborîyên me de bi her tiştî dizane, ez qefaltim. (...) Gotinên wî gelek li telê min ketibû. Kêfa min ji wî re nehatibû. (...) Derew û derewkarî dibû, lê ew qasî jî nedibû. Me ti qehwe li vê derê venexwaribû û nivîskar efendî jî li fal û remila me nenihêribû. (...) Îcar ev çi qeşmerî bû! Çi karê min bi yekî nenas re

27 Tilermenî. *H.b.*, rr. 223-4.

28 Tilermenî. *H.b.*, rr. 25-6.

29 Tilermenî. *H.b.*, r. 91.

hebû? (...) Dilê min tunebû ez hinekî li cem vî nivîskarê bixudandî bisekinim,. (...) Yaqob Tilermenî mekîneya xwe ya sûretan da destê Ahmad û bêyî ku ji min bipirse, xwest sûretekî me yê bi hevdu re bigire. (155-7) Çi rasthatinî bû ez dîsa li wî nivîskarê mirûztehl rast hatim. (...) Ez li ser helwestên wî yên pozbilindî zîvêr bûbûm. (...) Gelo vî ziqnebutî ji kur zanîbû ez ê heba dijîrîşîyê bixwim. (...) Ev nivîskarê çavqûnde ne ji xêrê re ez anîbûm vê derê. (...) Divê mirov pênuşên we gişan ji destên we bigire û di dereke we de bi cih bike. (187-194) Çima vî keslanî her xwe dida nik pergalarêzan? (211) Carina min xwebixwe bawer dikir ku ez jî kesek ji romana wî me. (217)

[Yaqob Tilermenî:] Ez Yaqob Tilermenî. Çîrok û romanên Kurdî dinivîsim. (...) Te baş nas dikim. Ew qasî ji nêz ve te nas dikim, dizanim hûn ê bîskêk dinê bi kû de biçin û çî bijîn. (...) Ev rêwîtiyeke pîlankirî ye. Ez û tu gerek li vê derê li hev rast bihatana. (...) Li xwe baş miqate be! Em ê dîsa hevdu bibînin. (155-7) Çi malûm e ku em aniha ne di hundirê romanekê de ne? Ez we vedibêjim, ew min vedibêje û ewên dîtir jî me dixwînin. (217)

Ji gotinên Sînemxan û Yaqob Tilermenî yên ji bo hev xuya dibe ku Yaqob Tilermenî îmajêke xirab di hişê Sînemxanê de dihêle. Li gor Sînemxanê ew kesekî qure û derewkar e, loma lê hêrs dibe û Yaqob Tilermenî jî her wekî vegêrekî îlahî diaxive ku haya wî ji hemû karakteran û çîrokê heye. Lê ber bi dawîya romanê ve, ev îmaja xirab hêdî hêdî kêmbibe di hişê Sînemxan de.

Di *Hêlangeyê* de em rastî semboleke wisa tîn di destpêka paragrafa binbeşên ewil ên beşa ewil de ku ji sê herfên wekî C-A-B pêk tê. Bes ev simbol di destpêkê de ji sembolekê zêdetir wekî îşareta destpêka beşeke metnê xuya dike. Lê bi pêşveçûna çîrokê re maneyên din li vê îşaret û simbolê zêde dibin. Selman gava ku cara pêşîn rastî Bêrîvan tê, vê nîşanê li ser kenzeyê wê dibîne. Wî ev nîşan çend carên din jî li ser dîwaran dîtîye, lê nizane ka gelo ev direwşeke rêxistina neyînî ye an xemleke ciwanan e. Selman dike ku sedema vê nîşanê bipirse, lê napirse.³⁰ Selman gava ku diçe pirtûk-kafeyê, vê nîşanê dibîne li ser kenzeyê hevalê Bêrîvanê.³¹ Selman vê nîşanê li ser derîyê pirtûk-kafeyê jî dibîne. Li gor xwe hewl dide wateyekê bide van herfan. Li gor wî C “ciwan” e û A jî “azadî” ye lê wateyekê nade Byê.³² Sînemxan gava ku tê Cizîrê, li her derê, li ser dîwaran çav bi vê nîşaneyê dikeve. Ji xortekî pirsra vê nîşaneyê dike, xort jî bi dizî jê re dibêje “Ciwanên Azadiya Botanê”.³³ Sînemxan gava ku di nav pevçûna ciwanên kurd û polîsan de

30 Tilermenî. *H.b.*, r. 52.

31 Tilermenî. *H.b.*, r. 54.

32 Tilermenî. *H.b.*, r. 64.

33 Tilermenî. *H.b.*, r. 195.

ji ser hişê xwe diçe û li mala hin keçên ciwan çavê xwe vedike, li ser kenzeyê yek ji wan keçikan jî ev sembol heye.³⁴ Em wateya rastîn a vê sembolê ber bi dawîya romanê ve hîn dibin. Elî gava ku dikeve xewna Sînemxan, jê re dibêje ku ruhê wî derbasî yê xortekî Cizîrî bûye û ew endamê C.A.B.yê ye. Sînemxan jê dipirse nexwe ew jî endamê Ciwanên Azadiya Botanê ye. Elî jê re dîyar dike ku navê wê yê rastîn ne ev e, “medyaya derewçîn” ew nav li van herfan kirîye û dixwazin wan wekî rêxistineke nihênî nîşan bidin ku hincetekê ji kuştina zarokên kurd re çêbikin. Û di dawîyê de em ji vê xewnê û gotinên Elî hîn dibin ku ev sembol, ji sê herfên ewil ên Celadet Alî Bedirxan pêk tê ku komeke xwendekarên zanîngehan e.³⁵

Hêlange bi vegêran û lîstikên xwe yê nê edebî romaneke pirhêl e. Di nivîsara xwe de em li ser vegêran û lîstikên edebî yê romanê hûr bûn. Binyada vê romanê li ser bûyereke dîrokî ya wekî Komkujîya Eleqemşê hatîye avakirin ku di seranserê romanê de tesîr hem li tevn û şêwaza vegêranê û hem jî li karakter û naveroka romanê kirîye. Di vê romanê de sê vegêrên cuda zîqbûneke guhêrbar pêk tînin. Herwiha me tespît kir ku ev vegêr dikevin nav kategoriya vegêrê vekirî û vegêrê pênebawer û vegêrana romanê jî dikeve nav kategoriyan wekî vegêrana şexsê yekem, vegêrana homodiegetik û vegêrana hemdem. Karakter bi îfadeyên şayesandin, nirxandin û pênasekirinê karakterîzasyoneke vekirî derxistine meydanê. Herwekî ku amaje pê hate kirin, *Hêlange* tevî ku romaneke pirhêl e lê ne romaneke pirdeng e. Monolojîzm ango yekdengîyek li banê vegêranê li hikm e û şîûra ziman ya karakteran pir dişibe hev û cihêrengîyeke zimanî ne li dar e. Bi cîyawazîya demên vegêranê re guherîna dema lêkerê pêk hatîye. Mekanê çîrokê û mekanê gotarê yê vegêranê xeyn ji beşa destpêkê wekî hev e. Me bi dest xist ku hindek lîstikên edebî di vê romanê de hene. Nexasim, lîstika li ser kitêb-şexs-îqtibasên çêkirî, lîstika dirûvî û wateyî ku bi hev re yekîtiyeke organîk pêk tîne, lîstika li ser navê Yaqob Tilermenî û lîstika li ser herfên C.A.B.yê hêjayî balpêdanê ye. *Hêlange* tenê ne sînorkirî ye bi van mijarên me destnîşan kirî û hêja ye ku ji aliyê mijar û perspektîfên cuda ve lê bê nihêrîn.

Çavkanî

Alan, Remezan. *Destpêkek ji bo Zanista Edebîyata Modern*, Peywend, 2015, Stenbol.

Bakhtin, Mikhail. *Karnavaldan Romana*, Amadekar: Sibel Irzık, Werger: Cem Soyemir, Ayrıntı, 2001, Stenbol.

34 Tilermenî. *H.b.*, r. 207.

35 Tilermenî. *H.b.*, rr. 212-3.

Booth, Wayne C. *Kurmacanî Retoriği*, Werger: Bülent O. Doğan, Metis, 2012, Stenbol.

Cegerxwîn. *Hayat Hikâyem*. Werger: Gazi Fincan, Evrensel Basım Yayın, 2003, Stenbol.

Bacîni, Fuadê. “Komkujîyek li ser Xetê: Komkujîya Eleqemşê û Rengveda-
na Wê di Wêjeyê de”. *Wêje û Rexne* 3, 2014, rr. 257-265.

Jahn, Manfred. *Anlatıbilim*, Werger: Bahar Dervişcemaloğlu, Dergâh, 2015, Stenbol.

Kaya, Hasan. “Qetlîama Eleqemşê”, <http://www.pen-kurd.org/kurdi/hesen-kaya/qetliama-alqemshe.html>, Têketin: 03.04.2017.

Tilermenî, Yağob. *Hêlange*, Lîs, 2016, Dîyarbekir.

Tilermenî, Yağob. “*Hêlangeya* Sedsala 21’ê a li ser kurdan”. <http://dîyarname.com/news.php?Idx=15417> (Têketin: 11.04.2017)